

YU ISSN 0027-8084
UDK 808.61./.62

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

НАШ ЈЕЗИК

XXIX/1-2

БЕОГРАД
1991.

НАШ ЈЕЗИК

Књига XXIX (нова серија)

Св. 1-2 (1991)

САДРЖАЈ

Правила писања великог слова (МИТАР ПЕШИКАН)	1
Приноси српскохрватској етимологији (ВЈЕСЛАВ БОРИШ)	35
О термилошким јединицама и њиховој обради у Речнику САНУ (ДАРИНКА ГОРТАН-ПРЕМК)	49
Гранање значења речи које означавају кућу и њене делове (РАЈНА МАРКО- ВИЋ)	55
Однос околишних јединицама према времену (ЂОРЂЕ ОТАШЕВИЋ и БИЉАНА СИКИМИЋ)	77
О једном значењу речи "насељеник" (ВЕСНА ЛОМПАР)	82
Придеви одређеног и неодређеног вида у делима Тамиле Сијарића (ХАСНИЈА МУРАТАГИЋ-ТУНА)	84
Гласовна структура стиха (МИЛОСАВ ЧАРКИЋ)	96
Два прилога Стојана Новаковића нашој акцентологији (АСИМ ПЕЦО)	112
О мењању географских имена и урбаних микропонима (МИТАР ПЕШИ- КАН)	123

Вјеслав Борич
(Краков)

ПРИНОСИ СРПСКОХРВАТСКОЈ ЕТИМОЛОГИЈИ (I)

Поред опште оцене стања и задатака српскохрватске етимологије, аутор истражује етимологију речи *жамља*, *коњ* ('жреб, коцка'), *испрел*, *прења*, *слутан*.

Издање Скоковог речника¹ завршило је једну значајну фазу етимолошких проучавања српскохрватске лексике. Тиме није, разуме се, коначно решено питање српскохрватске етимологије, јер Скоков речник није решио нити је могао да реши сва општа и подробна питања етимолошких проучавања. Несумњиво је тај речник ваљан ослонац за даља истраживања, па се у научним часописима и појавио низ чланака и студија посвећених етимолошкој анализи појединих српскохрватских речи и лексичких породица које или немају у Скоковом ЕРХСЈ задовољавајуће етимолошко објашњење или уопште нису ушле у тај речник. А да у ЕРХСЈ цела подручја лексике немају довољну обраду, указују, на пример, изврсна Вињина студија посвећена етимолошкој анализи назива јадранске фауне² или Хадровичева књига о речима мађарског порекла у српскохрватском језику³. И у овом је случају, као што се обично дешава, објављивање етимолошког речника подстицај за нова етимолошка истраживања лексике датог језика и за искоришћавање у ту сврху нове лексичке грађе.

¹ П. Скок, Етимологијски рјечник хрватскога или српскога језика. Уредили академици М. Деановић и Љ. Јонке. Сурађивао у предрадњама и приредио за тисак В. Путанец, I-IV, Загреб 1971-1974.

² В. Виња, Јадранска фауна. Етимологија и структура назива, I-II, Сплит 1986.

³ L. Hadrovics, Ungarische Elemente im Serbokroatischen, Budapest 1985.

Нема сумње да је Скоков ЕРХСЈ огромно достигнуће сербокроатистике, један од најважнијих извора информација о општесрпскохрватској и дијалекатској лексици, о обликовању ове лексике и њеној историји. Налазимо у речнику сјајна етимолошка решења, сјајне идеје, изврсна тумачења постанка и развитка лексема и лексичких породица домаћег и страног порекла. Али има у овом речнику и извесних празнина и читих, понекад тешко разумљивих погрешака; а нису ретке недоследности у објашњавању сродних речи и нису изузетни случајеви пропуста битних резултата ранијих етимолошких радова, у томе и понеких Скокових студија. Осим ретких изузетака, није у речнику ни поменута новија етимолошка литература, настала после Скокове смрти а пре штампања дела. Нема потребе да се о оваквим недостацима речника овде подробније говори, јер се о томе писало у стручним приказима⁴.

За нас је од важности да се одреде актуални задаци етимолошких проучавања српскохрватске лексике. Ове задатке можемо да сврстамо у три обимне групе питања (која на овом месту могу само да зацртамо):

1) Поновно разматрање великог броја Скокових етимолошких решења која у светлости сада познатог српскохрватског, словенског или несловенског лексичког материјала — односно у светлости најновијих достигнућа словенске и несловенске етимологије — изискују прецизирање, ревизију или тражење потпуно новог етимолошког објашњења. Уз то, мора се скренути пажња и на чињеницу да је Скоково објашњење често само једно од могућих, прихватљивих етимолошких решења. Постојање више етимолошких верзија, више добро заснованих објашњења порекла једне лексеме обична је појава у етимологији.

2) Прилично је велики број речи, којима Скок посвећује посебне одреднице или их помиње уз друге лексеме (понекад са значајним запажањима о њиховој историји, ареалу, семантичком развоју), остао без икаквог етимолошког објашњења. Поједина би објашњења речи овог типа приређивач ЕРХСЈ могао наћи у етимолошкој литератури, али обично ово није урадио. Међутим, већина речи без етимологије код Скока јесу лексеме тешке

⁴ Упор. нарочито Ф. Безлај: Петар Скок, Етимологијски рјечник хрватскога или српскога језика, Радови, Академија наука и умјетности Босне и Херцеговине књ. LX. Одјељење друштвених наука књ. 19, Сарајево 1977, с. 21-60; V. Vinja, *Romanica et Dalmatica dans le premier dictionnaire étymologique croate ou serbe. A l'occasion de la publication de Ier tome de l'ERHSJ de Petar Skok, Studia Romanica et Anglica Zagrabien-sia* 33-36, 1972-1973, с. 547-571; исти, *Romanica et Dalmatica dans le premier dictionnaire étymologique croate ou serbe. Remarques en marge des IIe et IIIe volumes de l'ERHSJ de Petar Skok, Studia Romanica et Anglica Zagrabien-sia* 37, 1974, с. 149-185.

за етимологисање, које нису ушле у стручну литературу. Свакако, етимолошка анализа ових речи мора бити предмет проучавања, и ове речи морају а ућу у будући етимолошки речник српскохрватског језика. Тим више што међу њима има и речи важних за историју српскохрватског лексикона, између осталог речи које припадају прасловенској лексичкој баштини и најстаријим слојевима позајмљеница.

3) Најважнији је задатак савремених етимолошких проучавања искоришћење раније неприступачног лексичког материјала који пружају новији извори објављени у последњим деценијама. Иако је лексичка грађа коју је Скок прикупио и увео у речник изузетно богата, ипак у његов речник није ушао велики број српскохрватских лексема, нарочито дијалекатских. Јасно је да Скок није могао да искористи лексику из лексикографских извора који за његова живота нису постојали, нпр. из Речника српскохрватског књижевног и народног језика (РСАНУ), из многобројних већих и мањих дијалекатских речника, дијалектолошких монографија. Уосталом, Скок није до краја искористио и неке од својих извора, има чак и пропусти у материјалу који је вадио из загребачког Рјечника хрватскога или српскога језика (РЈАЗУ) односно из грађе за овај речник. Релативно је слабије заступљена у ЕРХСЈ лексичка грађа из источних крајева српскохрватског језичког простора (Скок је имао на располагању углавном само Елезовићев речник косовско-метохијског говора), па и грађа из српских историјских споменика (уосталом и хрватски споменици нису потпуно искоришћени). Сада, захваљујући напорима српских и хрватских лексикографа и дијалектолога, имамо на располагању више лексикографских дела која омогућују увид у лексикон многих народних говора, између осталог и источносрбијанских. Сва ова лексикографска остварења доносе досада непознате дијалекатске речи, у томе и речи које заслужују да буду подвргнуте етимолошкој анализи, као и речи значајне за испитивање ареала, семантике или историје појединих лексема. Разумљиво је да се у етимолошким проучавањима овакве дијалекатске речи не могу мимоићи, нарочито зато што се у њима понекад скривају врло архаичне домаће или стране лексеме.

Укратко представљене категорије речи чекају на прво или поновно етимолошко проучавање и на етимолошко објашњење у циљу да се допуни и, тамо где је то потребно, коригује Скоков речник. Да се настави велико Скоково дело, потребне су већ сад парцијалне етимолошке студије, проучавања појединих лексема, као и целих семантичких група и појединих хронолошких слојева лексике. Коначан је циљ нови етимолошки речник српскохрватског језика, који би обухватио изнесене категорије

речи. Колико знам, на одговарајућем пројекту се ради у Институту за српскохрватски језик у Београду.

У вези с изложеним потребама садашњих проучавања српскохрватске лексике желим да изнесем серију етимолошких прилога посвећених анализи народних речи, углавном из источног дела српскохрватског простора, којих нема у Скоковом ЕРХСЈ или које немају у овом речнику задовољавајуће етимолошко објашњење.

1. *жамља* "свежањ, снопић"

Ова се именица јавља пре свега у војвођанским говорима: *жамља* "снопић од струкова трске, повезаних на више места" (РСАНУ: Банат и Бачка), "трска увезана у сноп, за покривање крова или појачање углава на кући од набоја"⁵, "количина накупљене, попабирчене, увезане пшеничне влати коју чине један или два рукохвата" (северна Шајкашка)⁶. Осим тога је ова лексема забележена и у источној Србији: у Црној Реци *жамља* "бусен (лука)" (Марковић 302). Од важности је потврда из говора Свинице у румунском Банату (тај говор генетски припада призренско-тимочкој дијалектној зони): *жамља* : *жамљ* : *жамља* "свежањ" (Томић 141). Колебање коренског вокала -а- : -е- у акцентованом слогу може да указује на првобитни полугласник, упор. дублете у истом говору као *оцџт* : *оцџт* "сирће" (< **осџтъ*), *сџт* : *сџт* "саће" (< **сџтъ*).

Поред именице, у Војводини постоје од ње изведени глаголи: *жамљити* : *жамљити* "правити преграде, зидове од жамља, причвршћујући их за дрвену грађу" (РСАНУ: Банат), *жамљити* "правити забат од трске"⁷.

Облик и семантика разматране именице дозвољавају да је упоредимо пре свега с чешком народном именицом *žemle* : *žemla*, која је фонетска варијанта стчеш. и чеш. дијал. *žemně* "свежањ ланених влакана припремљених за предење"⁸. Према томе морамо сх. дијал. *жамља* повезати и са словач. *žteľ* (такође дијал. *žten*) ж. "шака, прегршт, количина нечега која стане у шаку", рус. дијал. *жмѣня* ж. (ретко и *жмень* м.) "шака, прегршт и оно што се у њу смести", "свежањ лана одједном ишчупан руком; прегршт ишчупане конопље", укр. *жмѣня* (такође дијал. *жмин* м.)

⁵ Г. Вуковић, Терминологија куће и покућства у Војводини, Нови Сад 1988, с. 139.

⁶ Г. Галетин, Из лексичке проблематике северне Шајкашке, Прилози проучавању језика 16, Нови Сад 1980, с. 67.

⁷ Г. Вуковић, нав. место.

⁸ Упор. V. Machek, Etymologický slovník jazyka českého, Praha 1968, с. 725.

”шака, прегршт, количина нечега (нпр. ишчупаног лана, конопље) која стане у шаку”, брус. *жмѣня* (дијал. и *жмянѣ*) ”шака, прегршт; количина нечега која стане у шаку; рукохват ишчупаних или пожњевених биљака”.

Познавање фонетског развитка чеш. *žetně* (из пређашњег **žetňa*) у чешким говорима олакшава објашњење лика српскохрватског еквивалента ове лексеме. Народни чешки лик *žetle* (*žetla*) резултат је дисимилације сугласничке групе *tn̄* > *ml'* (*ml*). Ова нас паралела упућује да је и у сх. дијал. *жѣмља* сугласничка група *мљ* секундарна, тим пре што до разједначивања *мѣ* > *мљ* долази у многим српскохрватским говорима, упор. нпр. *помѣа* > *пољма*, *сумѣа* > *сумља*, *сумњати* > *сумљати*, *димѣак* > *димљак*. Према томе можемо констатовати да сх. дијал. *ж мља* наставља ранији лик *Љжамња*, који би био потпуно истоветан са стчеш. *žetně*.

Горе наведене словенске речи (али без српскохрватске именице која досад није нашла место у етимолошкој литератури) сматрају се с правом рефлексима старе лексеме прасловенског порекла. Међутим, етимолози нису сагласни какав управо прототип ове лексеме треба да се реконструише. Непотпуно подударње фонетских ликова, као и разлике у припадности деκлинацијским типовима, разлози су да се реконструишу разни прасловенски облици или се претпоставља постојање варијантних праоблика: аутори украјинског етимолошког речника реконструишу праоблик **žьтьнь*⁹, В. Махек поред **žьтьňa* и дублет **žьтьнь*¹⁰, О. Трубачев **žьтеňa* : **žьтењ* или **žьтьнь*¹¹.

За нас је битно да се сх. дијал. *жѣмља* (у свиничком говору *жѣмља* : *жѣмља*), као и чеш. *žetně* (*žetle*, *žetla*), мора изводити из **žьтьňa*. Али, имајући у виду ликове исте лексеме у другим словенским језицима, не може се искључити могућност да је облик **žьтьňa* секундаран, јер је могао да постане преобликовањем (преношењем у основе на -*ja*) ранијег лика **žьтьнь ж.* (на који указује словач. *žteň* и, с променом рода, укр. *жмин*, рус. *жнень м.*). До морфолошког преобликовања **žьтьнь* > **žьтьňa* могло је доћи на делу словенске територије док су се још чували полугласници. Уосталом, из истог праоблика може се изводити и источнословенски лик *жмѣня* ако претпоставимо да је до промене деκлинације дошло на овом терену касније, после губљења слабих и вокализације јаких полугласника, тј. **жьмьнь* > *жнень* > *жмѣня*.

⁹ Етимологічний словник української мови, II, Київ 1985, с. 201.

¹⁰ V. Machek, нав. место.

¹¹ О. Н. Трубачев, Ремесленная терминология в славянских языках, Москва 1966, с. 68.

Свођење свих наведених словенских именица на један јединствени праоблик могло би се, наравно, оспоравати. Али се не може доводити у сумњу прасловенска генеза ових именица. Очито је такође да је њихов прототип (односно прототипи, ако прихватимо мишљење о постојању прасловенских творбених дублета) дериват од прасловенског глагола **žeti žyto* "стискати, сажимати" (> сх. *жѣти* : *жѣти жмѣм* "гњечити, тлачити, давити; истискивати течност из нечега"). Етимолошко је значење лексеме "што се стиска, сажима, што је стиснуто (руком, у шаци), рукохват, свежањ".

Сх. дијал. *жѣмља* је, дакле, реликт архаичне словенске лексеме, који морамо убројати у слој речи наслеђених из прасловенског раздобља. Од важности је такође да је сх. *жѣмља* једини остатак размотреног прасловенског деривата на целом јужнословенском подручју. Тиме се коригује досадашњи поглед на ареал ове лексеме на словенском простору.

2. коњ "ждреб, коцка"

Српскохрватска именица *коњ* означава пре свега животињу *Equus caballus* али има и многа фигуративна значења (упор. РЈАЗУ, РСАНУ), која се коначно заснивају на извесној (иако сада већ понекад тешко уочљивој) сличности датих предмета или направа с коњем, на некој вези с понашањем или употребом ове животиње. Међутим, у тимочком говору око Књажевца записано је необично значење, које нећемо наћи у академским и другим српскохрватским речницима и које је тешко повезати с правим и пренесеним значењима именице *коњ*. Мислим на потврду *коњ* "жреб, ждреб, коцка" с напоменом »Кад више наследника деле имање, често то чине помоћу жреба-коња« и с примером *Јупре че се делимо на коњи* (Динић 125).

У тимочком говору *коњ* је, дакле, синоним општесрпскохрватске именице *жрѣб* / *ждрѣб* (ијек. *жрѣјѣб* / *ждрѣјѣб*) "коцка или какав други предмет који служи за доношење одлуке у неком спору, при подели и сл., када се о томе не одлучује договорно него на срећу" (РСАНУ, упор. РЈАЗУ, где су и историјска значења). Ова је лексема рефлекс прасл. **жербъ* "комад дрвета с нарезима за означавање броја, роваш, штапић за урезивање" > "комад дрвета (штапић, коцка) за ждребање, ждреб", упор. Скок ЕРХСЈ III, 672-673. У Скоковој одредници *ждрѣјѣб*, где се наводе и деривати од ове именице, недостаје интересантна, аутору речника очито непозната, дијалекатска варијанта *ждребе*, која омогућава да нађемо објашњење постанка неочекиваног значења именице *коњ* у тимочком говору.

Поменути облик *ждребе -ета* у значењу "ждреб, коцка" јавља се у источној Србији (РСАНУ цитира потврде из Заплања и Скопске Црне Горе), тамо је посведочен и израз *врљати ждребе* "бацати коцку" (»Ако један од браће не пристаје на деобу, онда *врлају ждребе*«, РСАНУ s.v. ждребе² из Заплања, у лесковачком говору *врљам ждребе*, Митровић 48). Тачне еквиваленте овом дијалекатском лику налазимо у македонским и бугарским говорима као и у белоруском језику: мак. дијал. (Костур) *ждребе*, *ждрепче* "ждреб"¹², буг. дијал. (Тетевен) *ждребе* "ждреб"¹³, брус. *жэрабя* ср. "ждреб", *кинуць жэрабя* "бацити коцку". Што се тиче белоруске речи, њен постанак је објашњен у белоруском етимолошком речнику (нажалост, изостављени су јужнословенски еквиваленти с истом структуром). Аутор одреднице А. Супрун изражава мишљење да је невелик размер предмета (тј. комада дрвета који служи за доношење одлуке) узрок што је континуанта прасл. **жербъ* проширена суфиксом -я (< **-ε* < **-ent*), који је градио називе младунчади и, секундарно, деминутиве од назива ствари¹⁴. Овакво би се тумачење могло прихватити и за јужнословенске ликове, тим пре што на јужнословенском терену суфикс -e < **ε* (и његова млађа варијанта -че) гради и деминутиве од назива ствари (нпр. сх. *клуче* : *клучко*, *нарамче* : *нарамак*). Међутим, прихватање овог објашњења постанка белоруског и јужнословенског (источносрбијанског, македонског и бугарског) секундарног облика значи допуштање да је иста специфичка појава (проширење рефлекса старе именице истим суфиксом из истих нетипичних разлога) спроведена независно на два удаљена подручја. Према томе, не би била неоснована претпоставка да је проширење прасл. **žerbъ* суфиксом -ε -εте заједничка иновација једног дела словенских дијалекта. Другим речима, до замене **žerbъ* > **žerb-ε* вероватно је дошло поткрај прасловенске заједнице, у доба дијалекатске диференцијације прасловенског простора. Ако је тако, није оправдан изложени узрок прелаза именице **žerbъ* у категорију деривата са суфиксом -ε, -εте, јер је овај суфикс у прасловенско доба градио практички само изведенице од назива живих бића¹⁵. Изгледа да узрок овог процеса морамо тражити у историји словенске културе. Наиме, у средњовековним хроникама налазимо податак да су се пагански Словени у гатању и доношењу одлука (тј. ждребању) служили не само одређеним предметима него и коњима (посвећеним ждрепцима)¹⁶. Ова историјска

¹² Б. Шклифов, Речник на костурекия говор, Българска диалектология VIII, София 1977, с. 234.

¹³ Български етимологичен речник, I, София 1971, с. 554.

¹⁴ Етымалагічны слоўнік беларускай мовы, III, Мінск 1985, с. 271.

¹⁵ Упор. F. Sławski, Zarzys słowotwórstwa prasłowiańskiego, *ly!* Słownik prasłowiański, III, Wrocław 1979, с. 11-19.

¹⁶ Упор. нпр. Słownik starożytności słowiańskich, II, Wrocław 1964, с. 558, 559;

чињеница дозвољава претпоставку да је до преобликовања **žerbъ* > **žerbę* долазило под утицајем именице **žerbę -ęte* "младунче коња, ждребе" (која није у етимолошкој вези с прасл. **žerbъ*), тј. да је дијалекатски облик **žerbę -ęte* "предмет који служи за доношење одлуке, ждреб" аналошког порекла.

Као што се види, има разлога за мишљење да су се на делу словенске територије појавила два хомонима: **žerbę* I "младунче коња", **žerbę* II "предмет који служи за доношење одлуке, за ждребање, ждреб", секундарна варијанта прасл. **žerbъ*. Рефлекс таквих односа постоји у источносрбијанским говорима у виду хомонима *ж(д)ребе* I "младунче коња" и *ждребе* II "ждреб, коцка" (овде су, као и у македонским и бугарским говорима, оба хомонима формално истоветна, док у белоруском постоји разлика у месту акцента и у вези с тиме у фонетским ликовима: *жарабя* "младунче коња": *жэрабя* "ждреб"). Не може се искључити да је у истим говорима поред именица *ждребе* II постојао синоним *ж(д)реб*, тј. сачувана директна континуанта прасл. **žerbъ*.

Проведена анализа једне варијанте прасловенске лексеме **žerbъ* води нас циљу, тј. објашњењу зашто у тимочком говору именица *коњ* означава "ждреб, коцку". У светлости досадашњих разматрања јасно је да неочекивано значење именице *коњ* у овом говору мора бити последица хомонимије облика *ж(д)ребе* у говорима источне Србије. Изгледа да је у тимочком говору направљен следећи корак у еволуцији ових хомонима: на основу пропорције *ж(д)ребе* I "младунче коња, млади (мали) коњ": *коњ* "одрасла (велика) иста животиња" према *ждребе* II "предмет који служи за доношење одлуке, ждреб, коцка" (хомоним који је због своје структуре био схваћен као деминутив) створен је његов парњак *коњ* II "ждреб, коцка". До истог резултата могло је доћи и на други начин: по узору на полисемантичку (у свести носилаца тимочког говора) именицу *ж(д)ребе* "младунче коња; ждреб, коцка" повезана с њом семантички именица *коњ* добила је ново значење "ждреб, коцка". До постања хомонима *коњ* II (односно новог значења именице *коњ*) дошло је можда у шали или у игри речима. Али се не може занемарити ни могућност да се у разматраној дијалекатској речи одразило чување у народној традицији успорена на >коњско ждребање<.

Мислим да се у будућем новом српскохрватском етимолошком речнику мора издвојити хомоним *коњ* II, реч двоструког порекла, јер њен облик припада сх. *кѡъ* "Equus caballus" а семантика сх. *ж(д)реб* "предмет за доношење одлуке, коцка".

3. *испрѣл* "сасушен, спарушен"

Придев *испрѣл -ла -ло* "сасушен, спарушен (о воћу, поврћу)" забележен је у пиротском говору (Живковић 58). Колико знам, ова реч нема еквивалента у осталим српскохрватским дијалектима. Нема такође мотивације у српскохрватском лексикону (као ни, уосталом, у бугарском и македонском); међутим, њену мотивацију налазимо у северним словенским језицима.

Очито је формално и семантичко подударане пиротског придева *испрѣл* с пољ. *zepszały* "покварен од влаге и тоpline; увенуо, спарушен, сасушен (нпр. о поврћу, лишћу)", рус. *сопрѣый* "покварен од влаге и тоpline; иструо, гњіо", укр. *зипрїлий* "презнојен; иструо, гњіо", брус. *сапрѣлы* "покварен од влаге и тоpline; иструо, гњіо; презнојен". Ови су придеви пореклом л-партиципи глагола посведочених у истим језицима: пољ. *zepszeć -przeje* "покварити се од влаге и тоpline, иструлети", дијал. "увенути, спарушити се, усахнути (нпр. о воћу, поврћу, лишћу)", рус. *сопрѣть -прѣю* "покварити се од влаге и тоpline, изгњилети, иструлети; презнојити се", укр. *зипрїти -прїю* "презнојити се; изгњилети, иструлети", брус. *сапрѣць -прѣю* "покварити се од влаге и тоpline; изгњилети, иструлети; презнојити се".

Код северних Словена постоје и одговарајући прости глаголи: пољ. *przeć -przeje* "презнојавати се од врућине; венути, трулети (нпр. о поврћу, жити); оштећивати се од влаге, од зноја, упалјивати се (о кожи); кувати јело на малој ватри с малом количином текућине", дијал. такође "палити, пећи, жећи", доњолуж. *prěś -prěju : -prějot* "сахнути, исушивати се, венути од тоpline", рус. *прѣть -прѣю* "трулети, гњилети (од влаге и тоpline)", разг. "презнојавати се; упалјивати се, дуго се не зацелјивати (о оштећеној кожи); тихо кључати (о јелу које на слабој ватри треба да се потпуно скува), крчкати", укр. *прїти -прїю* "трулети, гњилети од влаге и тоpline; кувати на слабој ватри, крчкати", разг. "презнојавати се", брус. *прѣць -прѣю* "трулети, гњилети од влаге и тоpline", разг. "презнојавати се; кувати на малој ватри, крчкати".

Цитирани глаголи су континуанте прасловенског глагола **prěti* *prějō* или **prěti* *prějō* "подвргавати се деловању влаге и тоpline; кварити се, трулети, гњилети, венути, сахнути услед деловања влаге и тоpline"¹⁷.

¹⁷ О етимолошким везама глагола нпр. А. Brückner, Słownik etymologiczny języka polskiego, Kraków 1927, с. 442; М. Vasmer, Russisches etymologisches Wörterbuch, II, Heidelberg 1955, с. 430-431; Н. Schuster-Sewc, Historisch-etymologisches Wörterbuch der ober- und niedersorbischen Sprache, 15, Bautzen 1985, с. 1156 (реконструирше прасл. **prěti*

Као што се види, засада су познати само севернословенски рефлексии глагола **p(ь)rěti*. О томе Скок каже следеће: »Праслав. основа **per-* очувана је само у сјеверним славинама: пољ. *przeć* "erhitzen", рус. *preťь, prěju* = лит. *perėti* "brūten". Тај је глагол пропао у хрв.-срп. због хононимијске колизије са *прети* (се). Али се налази у архаичкој изведеници *пёрутац*, ген. -уца м "оспа, екцем" » (ЕРХСЈ II 605 s.v. *pъra*⁴, слично с. 644 s.v. *пёрутац*). Према томе је од важности разматрани пиротски придев *испрёл*, пореклом партицип претерита актива други **isp(ь)rěťь* глагола **isprěti* < **iz-p(ь)rěti*. Он сведочи да је префиксни глагол **iz-p(ь)rěti* постојао и на јужнословенском терену, тј. посредно проширује ареал прасл. **p(ь)rěti* (да је овај прости глагол постојао код јужних Словена, сведочи реч размотрена у следећем прилогу). Према томе је *испрёл* реликтна реч, остатак једног старог словенског глагола очуван у периферијском српскохрватском говору.

4. *прéња* "плесан"

У тимочком говору, у околини Књажевца записана је именица *прéња* "плесан" (с примером *Месђно уватила прéња*) и изведен од ње придев *прéњав* "плеснив" (Динић 226). У грађи РСАНУ именица нема потврде, посведочен је само придев *прењав*, са значењем "о хлебу кад се услед дугог стајања убуђа и укисели", из Заглавка, дакле из истог говора. У осталим српскохрватским говорима ове речи, колико знам, нису забележене. Њихових еквивалената нисам нашао у бугарским и македонским изговорима, као ни у другим словенским језицима. Будући да нема доказа да би ове речи могле бити позајмљене из неког страног језика, морамо предпоставити да је *прења* локална иновација.

На порекло сх. дијал. *прéња* "плесан" упућује укр. *прілина* "што је труло, гњило од влаге и тоpline" и "место влажно, покривено плешњу, буђаво" (дериват од *прілий* "труо, гњило"), упор. и пољ. дијал. *zaprzęły, zaprzęny* "буђав". Ови примери сведоче да речи које припадају породици глагола **p(ь)rěti* "подвргавати се деловању влаге и тоpline; кварити се, трулети, гњилети, венути, сахнути услед деловања влаге и тоpline" могу означавати и "плеснив, буђав", "место плесниво, буђаво, плесан" (што је сасвим разумљиво, јер се нешто труло, гњило од влаге често покрива плешњу). Зато не може бити сумње да и сх. дијал. *прења* "плесан" припада истој породици речи.

prějQ); J. Pokorný, Indogermanisches etymologisches Wörterbuch, Bern-München 1959, с. 809 (ие. корен **per-* : **perā-* : **prē-* "sprühen, spritzen, prusten, schnauben").

Изгледа да је разматрана српскохрватска именица заснована на партиципу претерита пасива **p(ь)гѣ-нъ* (упор. нпр. пољ. дијал. *za-przany* "буђав", *ze-przany* "увео, покварен"), иако је у словенским језицима у чешћој употреби радни придев (тј. првобитни партицип претерита активна други) **p(ь)гѣѣь*. Сх. *прења* може се изводити из ранијег **prēnja* < **p(ь)гѣn-ja*, деривата са суфиксом -*ja*, који је градио, између осталог, апстрактне именице од придева. Али не би се могла искључити и друга могућност: разматрана именица може настављати пређашњи лик **prēn* ж. < **p(ь)гѣn-ь*, тј. дериват од пасивног партиципа са суфиксом -*ь*. Овај суфикс је често градио апстрактне именице (обично конкретизоване) изведене од пасивних партиципа, упор. нпр. **pečēnъ* "печено месо" (: **pečēnъ* "печен"), **studēnъ* "студен" (: **studēnъ* "студен"). У овом другом случају морала би првобитна основа на -*i-* женскога рода прећи експанзивним основама на -*ja*.

Независно од нејасности у интерпретацији првобитне структуре именице *прења*, очито је она у крајњој линији заснована на глаголу **p(ь)гѣti*. Према томе ова именица, као и раније анализирани придев *isprel*, доказ је да и на српскохрватском терену постојао у прошлости рефлекс поманутог прасловенског глагола. Размотрене дијалекатске речи остаци су прасл. **p(ь)гѣti*, сачувани на источној периферији српскохрватског терена. Будући да је глагол иначе својствен западним и источним Словенима, анализирани источносрпске лексеме проширују његов ареал и на јужнословенско подручје.

Прилика је да се скрене пажња на јужнословенску варијанту глагола **p(ь)гѣti*, наиме на слн. *perėti perim* "трулити, трунути; горсти", упор. и првобитне партиципе *perèc* "горућ, неодложан" (*pereči ogenj* "огањ св. Антонија [болест свиња]; врста болести дрвећа [der Brand an Bäumen]), *perél* "иструнуо, труо". Словеначки глагол је континуанта, изгледа, праоблика **perēti per'o*, који можемо сматрати тачним еквивалентом литав. *perėti periu* "лежати на јајима", латв. *perēt* "исто"¹⁸. Реликти глагола **perėti* постоје у српскохрватском лексикону у виду изведеница *перутац* -*уца*, *перућ*, *перућац* -*ћаца* "оспа, пеге на лицу, по глави, екцем" заснованих на активном партиципу презента **perqt(j)-* (упор. Скок ЕРХСЈ II 644).

Изнесене чињенице указују да на јужнословенском подручју постоје архаични дублети исте прасловенске лексеме: **perėti*, презентска основа **peri-* (али сх. *перут* - *перућ* - < **perqt-* / **perqt'* - упућује на основинску

¹⁸ Балтички глагол је можда другог порекла (ие. корен **per-* "родити, плодити"), упор. Е. Fraenkel, *Litauisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg 1955-1965, с. 573 (s.v. *pēras* "(Insekten)larve").

морфему *-e-* или *-je-*) и **p(ь)rěti*, презентска основа **p(ь)rěje-*. Изгледа да је лик **perěti* био својствен западном делу јужнословенског подручја (словеначки језик и већина српскохрватског терена), а лик **p(ь)rěti* заузимао је можда источни део овог подручја, али се очувао само на источној периферији српскохрватског терена у виду лексичких реликта.

5. *слѹтан* "за неким телесним или психичким недостатком, ружан"

Овај је придев посведочен у неким источносрпским говорима: у Лу-жници *слѹтан* "са неким телесним или психичким недостатком" (Ђирић 157), у тимочком говору *слѹтѣн -тнѣ -тнѣ* "ружан, нагрђен", *слѹтно* "ручно, непристојно, неприкладно" (Динић 262). Не може бити сумње да је придев у сродству са семантички блиском именицом *слѹта* "будала" коју је Скок с.в. *слѹтити* повезао са стслов. *слоутъ* "који слуги" (што је у ствари у етимолошкој вези са стслов. *слоути словѣж* "звати се", стсх. *слуги словем*), иако је био свестан семантичке потешкоће (» Остаје ипак необјашњена семантичка веза између "који слуги" и "stupidus" <, ЕРХСЈ III 290).

Скок је познавао именицу *слѹта* само из Срема, Бачке и Космета. У грађи РСАНУ има више потврда ове речи које проширују њен ареал као и података о њеној семантици: "будала, лудац" (Левач и Темнић), "тупавица, незналица" (Велики Шилевогац око Крушевца), "везано, неокретно чељаде" (Срем и Бачка), "човек или жена незграпна, неокретна" (Вучитрн и околина), "човек бенаст, незграпан" (Мостар). Реч је, дакле, посведочена у више пунктова размештених на великом делу српскохрватског простора, од Херцеговине (Мостар) према истоку. Наведена значења сведоче да означава не само лице с психичким недостатком односно недовољно психички развијено, него и, изгледа, лице недовољно физички развијено (незграпно, неспретно).

Уместо Скокове етимологије именице *слѹта* већ сам раније предложио ново објашњење, које тумачи облик и семантику речи и одређује њено место у оквирима словенске лексике¹⁹ Поређење с одговарајућим чињеницама у неким другим словенским језицима довело је до закључка да је сх. *слѹта* супстантивизовани облик придева **slut* < прасл. **slutъ* "који има телесни недостатак, који је физички неспособан, богаљаст, кљакаст, сакаст". Реконструкција придева **slutъ* заснива се на формалном и семантичком

¹⁹ W. Boryś, Na tropach słowiańskich reliktów leksykalnych, Rocznik Slawistyczny XLII, cz. 1, 1981, s. 25-27.

подударану словач. дијал. *sluti* "сакат у руку", укр. дијал. *слутіи* "богаљаст, сакат, с неким телесним недостатком, делимично паралитичан, узет; будаласт", сх. дијал. *слута* (чији је најближи еквивалент укр. дијал. *слута* "будала; сакатост, узетост", исто тако супстантивизовани лик придева), упор. и позајмлјени из словенског (вероватно из јужнословенског) румунски придев *slut* "незграпан, неспретан, ружан, грдан" (такође у служби именице "грдоба, наказа"). Прасл. **slutъ* је архаични придев изведен помоћу суфикса *-*to-* од индоевропског корена *(*s*)*leu-* "опуштен, млитав, лабав".

Горенаведени придеви из источне Србије сведоче да се на српскохрватском простору придев **slutъ* очувао, не само у виду супстантивизованог облика *слута*. Дијалекатски придев *слутан* / *слутњн* директна је континуанта прасловенског придева, проширеног на српскохрватском терену суфиксом -*ан/-њн* (< *-*њнъ*); наслојавање структурног суфикса -*њнъ* на архаичне придеве позната је појава у словенским језицима²⁰.

Сх. дијал. *слутан* / *слутњн* морамо сматрати регуларним рефлексом прасл. **slutъ*. Уосталом, у тимочком говору потврђен је и дериват изведен од овог придева у првобитном, непроширеном лику **слут* (који је очуван, како смо рекли, у именици *слута*), наиме глагол **слутити*, који је додуше посведочен само с префиксом *на-*: *наслути* "наружи, нагрди", *наслути се* "наружи се, нагрди се" (Динић 165), али је именица *слутило* "ружноћа" (Динић 262) изведена очито од простог глагола **слутити* "ружити, грдити" (овај глагол и његову лексиколошку породицу треба разликовати од општепознатог хомонима *слутити слутим* другог порекла).

Скраћенице

- Динић — Ј. Динић, Речник тимочког говора, СДЗб ХХХІV, 1988, 7-335.
- Живковић — Н. Живковић, Речник пиротског говора, Пирот 1987.
- Марковић — М. Марковић, Речник народног говора у Црној Реци, СДЗб ХХХІІ, 1986, 243-500.
- Митровић — Б. Митровић, Речник лесковачког говора, Лесковац 1984.
- РЈАЗУ — Рјечник хрватскога или српскога језика. На свијет издаје Југословенска академија знаности и умјетности, I-XXIII, Загреб 1880-1976.

²⁰ Упор. нпр. А. Vaillant, *Grammaire comparée des langues slaves*, IV. La formation des noms, Paris 1974, с. 454-456.

- РСАНУ — Речник српскохрватског књижевног и народног језика, Српска академија наука и уметности, I-XIII, Београд 1959-1988.
- Скок ЕРХСЈ — П. Скок, Етимологијски рјечник хрватскога или српскога језика, I-IV, Загреб 1971-1974.
- Томић — М. Томић, Говор Свиничана, СДЗб XXX, 1984, 7-265.
- Ћирић — Љ. Ћирић, Говор Лужнице, СДЗб XXIX, 1983, 7-119.

S u m m a r y

Wiesław Boryś

CONTRIBUTIONS TO SERBOCROATIAN ETYMOLOGY (I)

After a general evaluation of the present state and tasks of Serbocroatian etymology, the author presents a few SCr. etymologies: *žamlja*, *konj* ("lots, dice"), *isprel*, *prenja*, *slutan*.